

УДК 82.09 (477)

Годунок З. В.

СИМВОЛІЧНА ФУНКЦІЯ КОЛЬОРУ У ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ М. ХВИЛЬОВОГО

Стаття акцентує увагу на проблемі колористики у прозі письменника доби "розстріляного відродження" М. Хвильового. Кольори у художніх творах цього автора плетуться у зв'язку з іншими елементами прози (напр., хронотопом, ставленням героїв до світу і до себе в ньому тощо) і як такі, що мають певне символічне навантаження, а не як щось просто притаманне певним об'єктам.

The article focuses upon the system of colours of the prose by the writer of the era of the Shot Renaissance M. Chvylovyy. The colours of the belletristic works by the writer are showed in their correlation with other different elements of the prose (chronotopos, attitude of a hero to the world and himself in this world etc.) and have symbolic senses and not as something that is characteristic in description of some objects.

Художня проза М. Хвильового цікавила своєю неординарністю науковців ще із часу своєї появи. Інтерес до неї не втрачається й дотепер.

В основному дослідники визначають твори письменника як такі, що написані в імпресіоністичній манері. Серед них В. Агеєва [1, 2], Я. Поліщук [6], О. Вісич [3], Н. Кравченко [5] та ін. Проте у прозі М. Хвильового можемо помітити яскраво виражені риси такого авангардистського напрямку, як експресіонізм. Більше того, можна говорити про взаємозв'язок імпресіоністичної та експресіоністичної поетик у творчості письменника, при якому імпресіонізм постає до певної міри службовим елементом для творення поетики експресіонізму.

Таким чином, метою нашої статті є встановлення цих взаємозв'язків, що здійснюється на основі системи кольорів, вживаних у текстах творів письменника.

Вочевидь, саме через те, що імпресіонізм як напрям мистецтва сформувався, в першу чергу, в живописі, естетична функція кольо-

рів значно поглиблюється і стає чи не домінуючим засобом подачі вражень героїв М. Хвильового.

Кольори, які повинні б показати настрій і переживання людини, набирають іншого, часто глибоко філософського значення, перетворюючись у кольори буття, тобто вони стають, по суті, символами, якими кодуються ті чи інші явища життя людини як такої і життя людини в рамках комуністичного суспільства.

Найпопулярнішим є, звичайно голубий (блакитний чи синій) колір, який фігурує і в назві збірки письменника “Сині етюди” (1923) і який стає символом тієї “загірної комуни”, тієї “невідомої далі”, до якої так прагне М. Хвильовий.

Голубий колір стає уособленням вимріяної країни рівності та справедливості, тобто того, за що боролися у громадянській війні, утверджуючи ідею комунізму, і разом з тим це та омріяна Україна, що стане провідником і могутнім чинником азійського ренесансу: *“І дивився Карк на небо: там голуба безодня, там кінчається життя, а стети України теж голубі – асоціація з небом. Думав: – Чого так вабить туди – там же смерть? Може, тому, що голуба?”* [7; 48].

Цікаво, що автор розуміє приреченість, нездійсненність своїх мрій, але свідомо йде до мети, незважаючи на те, що його чекає смерть; навіть більше – складається враження, що редактора Карка і вабить саме смерть як своєрідна втеча від сірих (див. далі) буднів і від тієї системи комуністичного режиму, що міцними лещатами стискає економіку і культурне життя України і – чи не найбільше – свідомість та свободу людини.

Важливо в цьому контексті зазначити, що смерть, з одного боку, є ще й кроком до воскресіння, не фізичного воскресіння героя, якщо говорити, наприклад, про Анарха із “Повісті про санаторійну зону”, а швидше піднесення ідеї “загірної комуни” на якісно новий рівень, віри у її реальне здійснення.

Не можна оминати й того факту, що саме голубий (чи синій) колір є виразником життя як такого: *“... Тоді в голові мудро, тоді в серці мудро, тоді я цар життя, і моя голова підпирає темно-синю височинь”* [7; 58] чи *“Окупація – слово не наше, і прийшло воно з темних країв, щоб захмарити наше блакитне небо... Не голубіють дні”* [7; 162].

Зважаючи на часовий план творів М. Хвильового, саме голубий колір є символом майбутнього, до якого прагнуть герої і яке, як

уже зазначалось, можна досягти в умовах антинаціонального, антигуманістичного комунізму лише через смерть, чи то через втечу від сірої нудної дійсності. Таким чином мусимо охарактеризувати ще один із кольорів гами прози письменника, а саме сірий.

Якщо звернутися до “Повісті про санаторійну зону”, помітимо, що саме тут сірий колір знаходить найяскравіше своє відображення як символ теперішнього часу, що став пасткою для героя, який провів усе своє життя у боротьбі за ідеал “загірної комуні”; не маючи змоги зреалізувати його, герой опиняється у санаторійній зоні, виходу з якої нема і бути не може: *“Темою її оповідання були наші сірі санаторійні “будні”, що з їх кола вона шукала виходу”* [7; 508], *“... де починається вільний геній царя природи й кінчається крамар, світовий чортик – цієї проблеми ще ніхто не розв’язав. Сестра Катря гадає, що навіть уплутавши сюди Шпенглера, Бергсона, революцію, кохання й мільйон інших дрібниць, можна здобути тільки одну мовчазну стіну, перед якою й буде стояти мисль”* [7; 508]. Дуже яскраво ситуацію буднів вималювано також в оповіданні “Редактор Карк”: *“... в кімнаті тихо, домовинно ... є “сьогодні” і нема “вчора” – далекого, несподіваного, великого...”* [7; 49].

Цікаво, ці самі герої, які в минулому були незамінними, могутньою силою боротьби за голубі мрії (що зматеріалізувались у сіру нудну дійсність), тепер стали непотрібними режимові, автоматично перетворились на зайвих та шкідливих людей: *“... я і зайвий, і шкідливий чоловік. Раніше, в інші століття, були зайві люди, а тепер ці зайві не тільки зайві, але й шкідливі”* [7; 512].

Треба сказати, що найчастіше сірий колір, як уже було помічено вище, вживається у творах М. Хвильового зі словами “нудний”, а також “будні”, які ще більше увиразнюють картину життя колишнього борця, а сьогоdnішнього, наприклад, старого газетяра, якого *“за два дні ... забули”* [7; 212]. Власне, подібні мотиви зустрічаються і в інших творах письменника: “Синій листопад” (*“Стіни дивились сіро й похмуро”* [7; 121]), “Чумаківська комуна” (*“... навкруги комуні сіро ...”* [7; 130]), “Елегія” (*“... небо стояло в сірій сорочці будня”* [7; 207]) тощо.

Дуже яскрава асоціація із сірим кольором, саме в цьому плані, виникає при використанні М.Хвильовим образів “тоски” і “грусті”, які теж є важливими характеристиками часу теперішнього, в

якому не так живуть, як опиняються герої: *“Будні приймаю і серцем, і розумом. Але все-таки – тоска”* [7; 110], *“... А зараз дощ і болить серце. “Север”. “Грусть”. P.S. Через годину повішусь”* [7; 204] (знову звернемо увагу на образ смерті, що являє собою спосіб втечі від буднів і – сірого кольору, відповідно).

Вище вже неодноразово згадувалась боротьба, але боротьба як своєрідний атрибут чи характерна особливість минулого. Деякою мірою можемо говорити про ідеалізацію цього ж таки минулого, в якому запальна, надмір емоційна (чи нервова) особистість здатна самореалізуватися, оскільки, з одного боку, забезпечує собі вихід збурених емоцій, а з іншого – бореться за високу ідею, в яку насправді вірить.

Власне, червоний колір стає уособленням боротьби як такої у творах М. Хвильового:

“... наші прадіди теж у цей час бігали тічкою, а наша кров – прадідівська, червона і теж горить” [7; 36],

“А все-таки вклоняюсь тобі, мій героїчний народі! Твою кров’ю ми окротили три чверті пройденої нами путі до соціалізму” [7; 60],

“Тоді йшла весна. Зачалась дико, божесвільно, надзвичайно – пожарами. З далеких курганів республіки на лоні сизої безвісті палахтіли заграви...” [7; 98] (у цьому контексті образ весни можна якраз ототожнити з революцією) тощо.

Як вказує у своїй праці *“Червоне” і “Синє”*: драма пріоритетів постреволуційного ренесансу” О. Вісич, *“письменник не цурався червоного кольору, що для нього був “символом прогресу і боротьби”*. Однак він рішуче не приймав *“червоної халтури” та “червоної юшки” в красному письменстві*” [3; 1]. Таким чином можна сказати, що не завжди червоний колір у творах М.Хвильового є *“позитивним”*. У цьому ключі варто згадати повість *“Сентиментальна історія”*, де героїня Б’янка, яка так прагне неба, все ж опиняється у *“сірій буденичині”* і червоною плямою своєї крові на простирадлі немовби кричить на увесь світ, що не дійде до голубої мрії, бо її уже знищено: *“Наді мною, очевидно, стояло м’яко – голубе ранкове небо, але я його не бачила”* [7; 326].

“Символічна кровава пляма на простині засвідчує остаточну перемогу червоного над синім, що, на відміну від численних своїх сучасників, М.Хвильовий сприймає не як благо, а як поразку по-

ривів до свободи перед жорстокою реальністю доби” [3; 1]. Тобто мова йде про своєрідну капітуляцію героїні перед часом, що придушує голубе: *“Я йому мовчки показала на кров (мені на мить блиснула розрубана голова товаришки Уляни) і сказала, усміхаючись: – Це рештки моєї невинності ... Забери, коли хочеш. – Я круто повернулась і пішла в свою установу”* [7; 326].

Надзвичайно яскраво ці три основні кольори гами М. Хвильового як характеристики часу життя героя і, власне, життя самого письменника відображені в окремих фрагментах твору “Редактор Карк”: *“... моя голова підтирає темно-синю височінь”* [7; 58] – голубий, синій; *“... сунула непереможна жасна стихія: степова пожежа... А потім буде дим. Крізь дим вирисовується дірка на чолі”* [7; 58] червоний, сірий (знову помічаємо образ смерті, що “притаманний” сірій дійсності). Про часовий план у прозі М. Хвильового говорить і науковець Я. Поліщук: *“...і він сам (М. Хвильовий), і його герої позбавлені почуття реальності, сьогодення, їх ідеальний простір самореалізації пов’язується з минулим або з майбутнім”* [6; 156].

Важливими кольорами із гами творчості М. Хвильового є чорний та білий як виразники явищ життя більшою мірою негативного характеру. Власне, найчастіше вони символізують дороги, чи то шляхи, які обирає кожен у своєму житті, причому в обох випадках шляхи ці є однаково складними, у першу чергу, з психологічної точки зору.

Чорний колір найчастіше є символом смерті, але смерті далеко не рятівного характеру, не тієї, що передбачає воскресіння ідеї-мрії. Найяскравіше чорна смерть спостерігається у новелі “Я (Романтика)”: *“Це новий синедріон, це чорний трибунал комуни”* [7; 269], *“... біля чорного трибуналу комуни стоїть гнітюча мовчазність. Так: будуть сотні розстрілів, і я остаточно збиваюся з ніг!”* [7; 273], *“Він хоче подалі від цього чорного брудного діла? Він хоче витерти руки і бути невинним, як голуб”* [7; 274], – але й зустрічається в інших новелах та оповіданнях письменника: *“Життя”* (*“Лиси були нудні й жорстокі, чорні, як смерть, вишкірялись навіть”*) [7; 39], *“Синій листопад”* (*“Вадим заплющив очі й важко дихав. Блідне лице зовсім йому почорніло”* [7; 118]) тощо.

Білий колір, будучи антиподом чорного, за законами логіки, у прозі М. Хвильового також є символом далеко не легкого життєвого шляху героїв: вкритого снігами, мерзлотою, заметами хурто-

вини і вітрами: “...за дубом причаїлась тиша. І промерзла чужа земля. І все було чуже – і земля, і межі, і квартали, і кучугури, і дальні степові огні” [7; 211].

У цьому контексті не можливо не вказати на трагічність світовідчуття письменника, який бачив, що людина у ситуації, в якій опинилися мільйони з часів громадянської війни, не може знайти щастя в житті, оскільки революції принесла в жертву найцінніше – долю.

Образ смерті є поширеним у творчості М. Хвильового. Одним із проявів його в колористиці прози письменника є жовтий колір, що найчастіше пов’язаний з такими образами, як дорога, порожнеча, пустеля, де все і скрізь – мертве: “Дорога спокійно відходить, і на ній порожньо. Мабуть, скоро зажовтіє листя...”, “А в цій книзі лист із берези, пожовклий (Може, берези вже й нема...)” [7; 213], “Далі відходила в зелено – лимонну безвість мертва дорога” [7; 282].

“Найпозитивнішими” з кольорів гами творчості М. Хвильового є золотий та срібний, що символізують все найбагатіше, найгуманніше, найбільш людське, що є у кожному з людей, у кожному з героїв творів. Надто яскраво це проявляється саме в новелі “Я (Романтика)”, де саме срібна сльоза є чимось на зразок атрибута матері Марії, що уособлює все добре і чисте на противагу чорному трибуналові: “Мати каже: “Надходить гроза!” І я бачу: в її очах стоять дві хрустальні росинки” [7; 268], – проте знаходимо ці кольори і в інших творах письменника: “Колонії, вілли...” (“Легенький золотий сум... Чебреці, чебреці...” [7; 45], “... Ставок думав золоту пісню...” [7; 46]), “Кіт у чоботях” (“А от гаптувати – це яскраво, бо гаптувати: вишивати золотом або сріблом” [7; 62]) та ін.

Зелений колір є, так би мовити, кольором фону й особливо філософського значення не має. Проте в новелі М. Хвильового “Синій листопад” він фігурує досить часто, причому в різних варіаціях. “Стос запашної сосни(гірлянди робити) і гірські трави” [7; 110] на фоні “голого чорнозему” чи стін, у які “глухо входили цвяхи” і серед яких мусив помирати Вадим, що “виглядав чорно”, безперечно, є символом життя. Дещо інше значення зелений колір має у таких випадках: “Марія знітилась на колоді – крапка. Зелений вугіль і в огнищі, і в її зіницях. Теж у шинелі” [7; 110], “... Марія – крапка. Збіглась у грудку, її не видно. А зіниці її білки зеленіють” [7; 111]. Власне, з тексту новели розуміємо, що цей колір символі-

зує “тоску” і “будні”, в яких опинились герої твору.

Крім того, у деяких випадках зелений колір постає символом азіатського ренесансу, що є одним із принципів, проголошених М. Хвильовим під час літературної дискусії 1925-1928 рр.: *“І тоді в аулах моєї голубої Савойї стояв гул. Через перевали, з азіатського степу, з глухої тайги, летіли: депеша за депешою. О Мартінесе Сіерра!.. [7; 252].*

Таким чином помічаємо, що, на відміну від інших кольорів гами письменника, зелений колір не є остаточно віднесений М.Хвильовим до “позитивних” чи “негативних”, тобто він не набув завершення як символ чогось достеменно притаманного творчості письменника.

Ці кольори формують контрастні за своєю суттю пари, працюючи таким чином на поетику експресіонізму, для якої саме контраст (тем, ідей, символів тощо) постає визначальним. Більше того, контраст є однією з характерних особливостей стилю прози М. Хвильового загалом.

Нижче подано ряд контрастних пар кольорів:

- червоний – сірий;
- червоний – голубий, синій;
- голубий, синій – жовтий;
- білий – чорний;
- срібний – золотий.

Ці кольори, хоча не є контрастними за своєю суттю у дійсності, створюють ефект контрасту за смисловим навантаженням у тексті.

Червоний – сірий. Це співвідношення кольорів можна розглядати як ще один вияв тематичного контрасту: невідповідність героїчного минулого (у боротьбі за світле, “загірне” майбутнє) сірій нудній дійсності, яка не виправдала сподівань і принесла, замість омріяної країни рівності, справедливості і загального достатку, невдоволення свою долею й оточуючим світом:

“Ой буде горобина ніч! Буде!” [7; 127],

“...багаття... зацвіло буйним вогнем” [7; 144], але

“Була одна сіра дорога” [7;73],

“... це – філософія сіренького дня: навіть великий біль стихає, коли підходить маленький, але ближче” [7; 543].

Червоний – голубий, синій. Це група кольорів найбільшою мірою стосується твору М. Хвильового “Сентиментальна історія” і

вказує, що марна боротьба за “загірну – голубу – комуну”, у якій колись проливали кров і втрачали життя фізично, призвела до того, що і духовно людина вже перестає існувати як така. Вона немовби випадає за межі життя й опиняється у сірих буднях “сіреньких болів і турбот”: “Наді мною стояло м’яко-голубе ранкове небо, але я його не бачила” [7; 326], тому що “Я йому (Чаргару) мовчки показала на кров (мені на мить блиснула розрубана голова товаришки Уляни) і сказала, усміхаючись: – Це рештки моєї невинності...” [7; 326].

Голубий, синій – жовтий. Буйність життя й нерухомість смерті як вічна філософська проблема і як питання, яке тією чи іншою мірою стосується буття кожної людини зокрема:

“Завтра розгорнемо голубину книгу вічної поезії – світової, синьої” [7; 117],

“Синій весняний вечір танув” [7; 101],

“Наталка дивиться синьо” [7; 75], але

“Дорога спокійно відходить, і на ній порожньо. Мабуть, скоро зажовтіє листя...” [7; 213],

“... я стояла біля дуба на пустельній алеї...” [7; 307],

“... відходила в зелено-лимонну безвість мертва дорога” [7; 282].

Помічаємо, що жовтий колір зустрічається найчастіше поруч із образами пустелі, порожнечі і – смерті, які ще більше посилюють його смислове навантаження і надто пригнічують читача надмір великим емоційним нагнітанням.

Білий – чорний. Ці кольори часто постають із новел М. Хвильового як дороги. Власне, це швидше символічний путь, який обирає кожен собі сам і тільки раз на життя.

Варто, однак, сказати, що обидва ці шляхи не є легкими: один (білий) – холод і сніг, інший (чорний) – встелений трупами і кров’ю. У такому протиставленні визначається ще одна особливість експресіонізму, а саме: людина у цьому світі приречена на страждання, яку б життєву дорогу вона не обрала:

“Хуртовина. Вітри” [7; 84],

“Уночі пішов перший сніг – посивіли вулиці” [7; 131], але

“І дороги бігли – чорні степові” [7; 118],

“... біля чорного трибуналу комуні стоїть гнітюча мовчазність” [7; 273],

“Він хоче подаль від цього чорного брудного діла?” [7; 274].

Срібний – золотий. Цікаво, що якщо у попередніх контекстах чітко видно “позитивне” і “негативне” (за винятком групи білий – чорний кольори), в цьому випадку про такий поділ говорити не варто, оскільки обидва ці кольори насичені добром і життям.

“Золотий степ виблискував буйними хлібами” [7; 147],

“... короткий осінній день погасає...” [7; 158] і

“... в її очах стоять дві хрустальні росинки” [7; 268],

“Я гладив її милу голову з нальотом сріблястої сивини” [7; 281].

Таким чином бачимо, що імпресіонізм, тобто течія у мистецтві і літературі зокрема, яка спирається на враження (колір як аспект, який сприймається зором), значною мірою підпадає під вплив експресіонізму і загалом під вплив поетики стилю М. Хвильового. Крім того, колір як один із образів творчості письменника має глибоке символічне навантаження і співдіє з іншими елементами текстів творів (хронотоп, проблематика, творення образів героїв, вироблення їх рецептивної дії щодо себе і світу тощо) для витворення оригінального індивідуально-авторського стилю М. Хвильового.

Література

1. Агеєва В. Микола Хвильовий // Хвильовий М. Новели, оповідання. “Повість про санаторійну зону”. “Вальдшнепи”. Роман. Поетичні твори. Памфлети. – К.: Наукова думка, 1995. – С. 5-32.
2. Агеєва В. Українська імпресіоністична проза. – К., 1994.
3. Вісич О. “Червоне” і “Синє”: драма пріоритетів постреволуційного ренесансу. – www.memorial.org.ua.
4. Грабович Г. Символічна автобіографія у прозі Миколи Хвильового // Грабович Г. Тексти і маски. – К.: Критика, 2005. – С. 237-258.
5. Кравченко Н. “Арабески” Миколи Хвильового: текст у тексті. – www.memorial.org.
6. Поліщук Я. Credo Миколи Хвильового // Поліщук Я. Література як геокультурний проект: Монографія. – К., 2008. – С. 150-166.
7. Хвильовий М. Новели, оповідання. “Повість про санаторійну зону”. “Вальдшнепи”. Роман. Поетичні твори. Памфлети. – К.: Наукова думка, 1995.
8. Шерех Ю. Хвильовий без політики // Шерех Ю. Пороги і запорожжя. Література, мистецтво, ідеології: 3 томи. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 1. – С. 57-68.